

מסורה זו קובעת את כתיב לישראל דשופר שבמקרא. סיעון I מונה ב' חסרים בנ"ך – ומוסיף עליהם את כל סוף שמואל (מש"ב טו, י ואילך); או המסרן מקצר בלשונו ומוסר רק על ב' חסרים בלבד (= ב' חסרים בנ"ך – מלבד החסרים שבסוף שמואל). כנגד זה סיעון II מונה ג' חסרים בנ"ך; והשלישי הנוסף הוא: כל סוף שמואל. אך מספר זה אינו נמסר רק אל ה' ח, א; אלא מ"ק-לד מוסרת כן גם אל השופר, בשופר שבסוף שמואל. שכן כל אחד מאלה מצטרף אל הכלל של 'מן וישלח אבשלום עד סוף סיפרא'; משום כך אפשר למסור על כל אחד מהם: ג' חס' – אף על פי שהוא, כשלעצמו, אינו מגוי כלל באותו חשבון.¹

אולם המסקנה האחרונה משיטה זו הוסקה במ"ק-ש. זו מוסרת: ל' חס' בס' – גם אל ה' ח, א וגם אל ש"ב טו, י; זאת, אף על פי שיש בסוף שמואל עוד חסרים נוספים מלישנא דשופר.² מ"ק זו מתייחסת אפוא – לא אל התיבה הנידונה בייחוד – אלא אל כלל כל לישראל דשופר שבסוף שמואל. כלל זה – הנחשב כאן כתיבה אחת – הוא בבחינת חסר בודד בכל ספר שמואל כולו; משום כך ראוי למסור עליו: ל' חס' בספ'; ומותר לומר כן – לא רק על הכלל כולו – אלא על כל אחת מן התיבות שבו.³

59. יש להניח, שכל הנוגים האלה של סיענות המסורה היו ידועים יפה בתקופת כתיב היד; ואף על פי כן אנחנו מוצאים, שמסרנים או סופרים נכשלו בהם לעיתים. שגיאה אחת – יוצאת דופן בחומרתה – אתה מוצא בדוגמה שהובאה זה עתה. נראה, שסופר ש' הכיר את מ"ק-ש' לש"ב טו, י: השופר ל' חס' בספ'. אך הוא פירש אותה כמשמעה – כמתייחסת אל אותה תיבה בלבד. משום כך אתה מוצא, שכל שאר לישראל דשופר שבשמואל הוא מלא בש' – כולל גם כל לישראל דשופר שבסוף שמואל (ש"ב יח, טז; כ, א, כב). אין ספק, שכתיב זה אינו שיבוש רגיל – כשאר כל שגיאות הכתיב שבש'; אלא הוא תוצאה של פירוש חדש לאותה מסורה. ויחד עם זה אין ספק, שפירוש זה הוא מוטעה; שהרי הוא סותר את הערות המסורה של כתבי יד רבים – כולל ש' עצמו: כולם מעידים, שכל לישראל דשופר שבסוף שמואל הוא חסר, ולא רק האחד שבש"ב טו, י.

60. א. שאר השגיאות הנוגעות לסייענות אלה הן חמורות פחות; לאמיתו של דבר, הן בגבול שבין שיבוש לבין חוסר דיוק. וראה לדוגמה את סיענות המסורה לתיבת מרחוק:

I

מ"ג-א תה' לח, יב; מ"ג-ל ש"א כו, יג: מרחק ה' חס... וכל אוריתא דכותהון.

- 1 פירוש זה של מ"ק-ל ש"ב טו, י; כ, א; מ"ק-ד שם כב אינו ודאי גמור; שהרי אפשר, שמ"ק-ל ש"ב טו, י מתייחסת רק לתיבת 'השפר'; והרי היא מונה את ג' החסרים שבכל המקרא: שם יט, כ; יד; ש"ב טו, י. ואפשר, שמ"ק-ל ש"ב כ, א ומ"ק-ד שם כב מתייחסות רק לתיבת 'בשפר'; והרי הן מונות את ג' החסרים שבכל המקרא: ש"ב יח, טז; כ, א, כב. והשווה גם מ"ק-קד ה' ח, א, המוסרת על ט' חסרים. מ"ק זו מונה את החסרים שבכל לישראל דשופר שבסוף שמואל: ג' 'השפר', ג' 'בשפר' כמפורט לעיל; ועוד ג' 'שפר': שם יט, טז; ה' ח, א; איוב לט, כה. ש"ב יח, טז; כ, א, כב.
- 2 מ"ק-ש' ה' ח, א ומ"ק-ש' ש"ב טו, י הן מסורות פורטות, שהועתקו, כנראה מן המסורה הכוללת. כי המסורה הכוללת מסרה על ג' חסרים בנ"ך: אחד בתרי עשר (ה' ח, א), אחד באיוב (לט, כה) ו"אחד" בשמואל (מש"ב טו, י ואילך). משום כך ראוי למסור על כל אחד מאלה: ל' חס' בספ'. ומסתבר, שמ"ק-ש' מסרה כן גם אל איוב לט, כה; אך לא בשתייר שם בש' אלא העיגול שעל גבי 'שפר'; ואילו המסורה הקטנה עצמה איננה ניתנת לקריאה.

II

III

ב. ערבובי סיענות מסוג זה אינם נדירים כלל: וראה עוד:

I

II

III

ג. וראה גם את שתי הדוגמות הבאות:

מ"ג-ל' דב' טו, יט: הבכור ה' מל'... ונבייאה וכתבייא דכות' ב' מ' א'.

ד. וראה עוד:

I

1 ראה לעיל, 10. ב.

מ"ק-ש' בר' כו, ה: חֲקוּתִי ל' מלי בתורה וכל נביא וכתוב' דכות' בר מן ט' חסי
מ"ק-א' מ"א ו, יב; מ"ק-ל' יח' יא, כ; מ"ק-ש' תה' פט, לב: (פ) חֲקוּתִי ט' חס וכל אור' במא'

III

מ"ק-ק' יח' מד, כד: חֲקוּתִי י' חס וכל אור' דכו בר מן חד עקב (בר' כו, ה)
קשה להניח, שמ"ק ק' חולקת על מסורת כל שאר כתבי היד וד. משום כך מסתבר, שיש
במ"ק-ק' ערבוב סיענות: י' החסרים הנזכרים בה אינם אלא ט' בלבד; והעשירי הנוסף
הוא: כל אוריתא בר מן חד; ואף על פי כן הרי היא חוזרת ומוסיפה עליהם את כל אוריתא
בר מן חד.

61. בדוגמות שהובאו עד כה תחילת המסורה היא על פי סיעון II – וסוף המסורה על
פי סיעון I. היפוכו של דבר בדוגמה הבאה:

II

אוצר החכמה

מ"ק-ק' מ"ב כג, ג: הַפְּתָבִים ו' חס' ו

ספר חסידים

III

מ"ג-ש' שמ' לא, יח: כתבים ו' חסי' וסימנהון אוריתא שלמה (מ"א יא, מא) אמציה (מ"ב יד,
יח) ויעמד המלך דמלכים (מ"ב כג, ג) וגם את האבות (שם כד) ואתן את הספר המקנה
(יר' לב, יב) ויכתב ירמיהו (יר' נא, ס) חד מנהו הכתבים חס'.

ו' החסרים, שנמסר עליהם במ"ק-ק', מפורטים במ"ג-ש': אוריתא, ו' הַפְּתָבִים-הַפְּתָבִים.
אך מ"ג-ש' עצמה מוסרת בתחילה רק על ו' חסרים; ומספר זה מתאים לפירוט אחר; כגון:
ו' הַפְּתָבִים-הַפְּתָבִים – וכל אוריתא דכותהון; או: אוריתא, ה' הַפְּתָבִים – וחד הַפְּתָבִים.
נמצא, שתחילת מ"ג-ש' היא על פי סיעון I – וסופה על פי סיעון II.

62. עירבוב סיענות מיוחד במינו מצוי במסורה הבאה:

I

מ"ג-ש' ו' ג, ד: הכליות ב' מל בתו'... וכל נביאים וכתוב' דכו'.
מ"ק-ל' ש' ו' ג, ד; מ"ק-ל' ד' ו' ד, ט: הַפְּלִיּוֹת ב' מל' בתור'

II

מ"ק-ד' ו' ג, ד; הַפְּלִיּוֹת ג' מל'

III

מ"ק-ש' ו' ג, ד; הַפְּלִיּוֹת ב' מלי
מ"ק-ש' ו' ד, ט: הַפְּלִיּוֹת ג' מלי בתו'

הרי כאן שלושה סיענות: האחד מונה ב' מלאים בתורה ומוסיף עליהם את כל ג"ך (או
הוא מונה רק ב' מלאים בתורה בלבד); השני מונה ג' מלאים בכל המקרא – והשלישי הוא:
כל ג"ך; ואילו הסיעון השלישי מערבב את הסיענות – וביתר דיוק: מחליף אותם; מן הדין
היה למנות ב' מלי בתו – ג' מלי; ובמקום זה הרי הוא מונה: ב' מלי – ג' מלי בתו.

63. נראה, שמנהג המסרנים – לערבב את סיענות המסורה – לא היה מובן עוד בתקופה מאוחרת יותר, על פי זה יש לפרש הערות שונות של מסורת ד; לדוגמה:

I

מ"ק ד ו' כ, כג: בחקת ד' חס' בליש' וכל חקתיו דכו'
מ"ק ד ו' יח, ג: ובחקתיהם ד' חס' בליש'

אה"ח 1234567

II

מ"ק ד מ"ב יז, לד: פְּחָקְתָם ל' וחס' וה' חס' בליש'

III

מ"ג ד ו' כ, כג: בחקת ה' חס' בליש' וסימ' ולא תלכו בחקת הגוי (שם). ואינם עשים כחקתם (מ"ב יז, לד). ובחקתיהם לא תלכו (ו' יח, ג). אם בחקתי תלכו (ו' כו, ג). חקת שמים י (ו' לא, לד). וכל חקתיו דכו'.

מסורה זו מתייחסת לכל לשונות חקות – למעט לישנא דחקתי. היא אמורה בשלושה סיענות. סיעון I מונה ד' חסרים: חקת, פְּחָקְתָם, פְּחָקְתָם, ובְּחָקְתִּיהֶם; ועל אלה הוא מוסיף את כל לישנא דחקתיו. סיעון II מונה ה' חסרים: ד' שנמנו בסיעון I, והחמישי הוא, כנראה, כל לישנא דחקתיו. גם סיעון III מונה ה' חסרים – אך החמישי הוא פְּחָקְתִּי; ועל אלה הוא מוסיף את כל לישנא דחקתיו. אך סיעון זה אינו מובן; שהרי תיבת פְּחָקְתִּי איננה עניין למסורה זו; שכן כתיב לישנא דחקתי נקבע לעצמו במסורה שהובאה לעיל (ד. 60); ונאמר שם, שכולם חסרים בתורה בר מן א'; ושוב אין מקום להביא כאן אחד מן הרבים החסרים בתורה.

נראה אפוא, שסיעון III הוא בעיקרו עירבוב של סיענות I, II. הוא מונה אפוא ה' חסרים: ד' שנמנו בסיעון I – והחמישי הוא כל לישנא דחקתיו; אף על פי כן הרי הוא חוזר ומוסיף את כל לישנא דחקתיו – הכל כפי שנתבאר בדוגמות שהובאו לעיל. אך בתקופה מאוחרת יותר שוב לא הבינו שיטה זו של עירבוב סיענות. משום כך תמהו, איזהו החמישי הנמנה במסורה; ולפיכך הוסיפו את פְּחָקְתִּי – אף על פי שאינו עניין למסורה זו.²

64. טעויות מסוג זה שכיחות בד. וגם חוקרים גדולים נכשלו לא פעם בבואם לבאר מסורה, הכתובה בעירבוב סיענות. וראה לדוגמה את סיענות המסורה על כתיב פְּתוּלוֹת:

I

מ"ק ל תה' מה, טו: פְּתוּלוֹת ג' מל' וכל מגלה דכות'
מ"ק ק י' כג, ד: בְּתוּלוֹת ג' מל'

1 צ"ל: ירח.

2 מסתבר, שהוסיפו דוקא את 'אם בחקתי תלכו' (ו' כו, ג) – אגב שני חבריו הדומים לו: ולא תלכו בחקת הגוי (ו' כ, כג), ובחקתיהם לא תלכו (ו' יח, ג). והצד השווה שבשלושת הפסוקים האלה: אלה הם הפסוקים היחידים, שבהם 'תלכו' מוסב לאחד מלשונות 'חקות'. ראייה להסבר זה תמצא במ"ג ל' יר' לא, לד; מ"ג זו מונה ג' חסרים בלשונות 'חקות': בחקת (ו' כ, כג), חקת (ו' שם), כחקתם (מ"ב יז, לד). ומסתבר, ש"מ"ג זו השמיטה את 'ובחקתיהם לא תלכו' (ו' יח, ג) – אגב חברו הדומה לו: ולא תלכו בחקת הגוי (ו' כ, כג); שהרי אלה הם שני הפסוקים היחידים, שבהם '(ו') לא תלכו' מוסב לאחד מלשונות 'חקות'. והשוה כעין זה לקמן, 66–67.

II

מ"ג-א י' כג, ד: בתולות ד' מל רוממתי בתולות (שם) בתולות אחריה (תה' מה, טו) בחורים וגם בתולות (תה' קמח, יב) וכל מגלה.

III

מ"ג-כ"י שהובאה בידי רוו"ה¹: כל דבתולת הבתולת ח"ו במ"ד מלא וס"י רוממתי בתולות (י' כג, ד). בתולות אחריה רעותיה (תה' מה, טו). בחורים וגם בתולות (תה' קמח, יב). וכל מגלת אסתר דכו' מלא (וכו').

הרי כאן שלושת הסיגנונות הידועים לנו. סיגון I מונה ג' מלאים ומוסיף עליהם את כל מגילה; סיגון II מונה ד' מלאים – והרביעי הוא כל מגילה; סיגון III הוא עירבוב סיגנונות I, II: הוא מונה ד' מלאים וחוזר ומוסיף את כל מגילה.

אך ראה את דברי רוו"ה (פ"ד ע' 40 הערה 2) על המסורה שהובאה כאן בשמו: ועתה מצאתי בכ"י מסרה ברורה וז"ל כל דבתולת הבתולת ח"ו במ"ד מלא וס"י... וכל מגלת אסתר דכו' מלא (וכו'), והנה בכללם אמר במ"ד ובפרטם לא מנה כ"א ג'! לכן ברור שנשמט בו תתעלפנה הבתולות (עמ' ח, יג) שגם זה מלא דמלא בס"מ וכ"י ומסר עליו בכ"י ח' וצ"ל ד'.

"תיקונו" של הרוו"ה כאן הוא כעין התיקון שנעשה במ"ג-ד שהובאה לעיל. אף הוא לא הבין את ערבוב הסיגנונות של המסורה. משום כך תמה על מסורה זו, המונה ד' במנין הכלל – וג' במנין הפרט; ולפיכך הוסיף את עמ' ח, יג – בניגוד לעצם מגמתה של מסורה זו.

65. על פי הדברים האלה אפשר להסביר גם את מחלוקת העדות ביחס לכתיב הָאָפֹד שבשמ' כח, כו. וראה את לשון המסורה על לישנא דאָפֹד:

מ"ג-ש שמ' כח, כו; מ"ג-ד שם ד: אפוד האפוד ט' מלי בתורה... וכל נביאיא וכתביא דכותהון

מ"ג-ש שמ' כח, כו: אפוד האפוד [ט' מל בתור'...]

מסורה זו מונה רק ט' מלאים בתורה. אך מסורה שהובאה בידי הרמ"ה מונה י' מלאים בתורה ומוסיפה את הָאָפֹד שבשמ' כח, כו – בניגוד לגוסס לַבְּשׁוּד שם (הָאָפֹד) ובניגוד למסורת ששׁוּד.

ומסתבר, שאירעה כאן אותה תקלה, שכבר מצאנו כדוגמתה במקומות אחרים. וזו או כעין זו היתה הלשון המקורית של המסורה שהובאה בידי הרמ"ה: אפוד האפוד י' מל'... וכל נביאים וכתובים דכותהון. מספר י' האמור כאן כולל רק את ט' המלאים שהובאו במסורת ששׁוּד; והעשירי הוא: כל נביאים וכתובים. ואף על פי כן אומרת המסורה בסוף דבריה: וכל נביאים וכתובים דכותהון. אך מסרן מאוחר לא הבין את עירבוב הסיגנונות; ולפיכך הוסיף גם את שמ' כח, כו – כדי להשלים את מנין העשרה².

1 פ"ד ע' 40, הערה 2.

2 מסתבר, שהוסיפו את שמ' כח, כו אגב שני הפסוקים הסמוכים לו: שמ' כח, כו, כח. ויש לעמוד כאן בייחוד על הדמיון שבין שני הפסוקים הראשונים (שמ' כח, כו, כח): שניהם פותחים בביטוי 'עשית שתי טבעות זהב'.

אם הסבר זה הוא נכון, אין לנו אלא להצטער על אותה תקלה. שהרי נוסח האשכנזים בשם' כח, כו מתאים לאותה מסורה, שהובאה בידי הרמ"ה; ורק המסורת הנאמנה שבידי התימנים שמרה על הנוסח המקורי – בטרם שובש בהשפעת עירבוב הסיגנונות¹. הדוגמות, שהובאו כאן לעירבוב סיגנונות המסורה, לקוחות כולן ממסורת לקשש'ד וכתבי יד אחרים; אך לא הובאה כאן דוגמה לעירבוב סיגנונות במסורת א'. ונראה שאין זה מקרה. דומה, שא שומר בכל מקום על הסיגנון המקורי של המסורה: הוא נוקט בסיגנון I או בסיגנון II – אך לעולם אין הוא מערבב את שני הסיגנונות. והרי זו דוגמה נוספת למעמדו המיוחד של א': המסורה שבידו היא "מיוחסת" לכל דבר: אין בה עירבובי שיטות – ואף לא עירבובי סיגנונות.

שני פסוקים דומים הנמנים כפסוק אחד

66. א. כבר הזכרנו לעיל, I, שיש רשימות מסורה בכתבי היד, שהושמט בהן אחד הפסוקים. כגון: מ"ג-ש' וי' כו, ט מוסרת על ו' בכתב הקימתי – אך מפרטת רק ה' ומשמיטה את ש"ב ז, יב; מ"ג-ל' הו' ב, יא מוסרת על ג' בכתב פמועדו – אך מפרטת רק ב' ומשמיטה את במ' כח, ב; מ"ג-ש' וי' ז, כט מוסרת על י"ג יביא – אך מפרטת רק י"ב ומשמיטה את יר' כו, יא. בדרך כלל השמטות אלה אינן משפיעות על המניין שבראש הרשימה; ואין המסרן נוהג "לתקן" את המספר – על פי הרשימה החסרה שבידו. אולם יש מקרים מועטים, שבהם הרשימה היא חסרה מכל הבחינות. פסוק אחד הושמט מהרשימה, ושוב אין הוא מצטרף למניין. במקרים אלה השמטת הפסוק איננה תוצאה של רשלנות גרידא, אלא יש לה סיבה מובנת: שני פסוקים הדומים בלשונם נתפסו – כנראה בטעות – כפסוק אחד. וראה לדוגמה:

I

מ"ג-קמ קה' ח, ט: לרע ג' גר יתום ואלמנה (יר' ז, ו) ולא שמעתם אלי נאם יי' (יר' כה, ז) אשר שלט האדם באדם (קה' ח, ט).
מ"ק-א יר' ז, ו; כה, ז: לרע ג'
מ"ק-ל יר' כה, ז; מ"ק-ד יר' ז, ו; קה' ח, ט: לרע ג'

II

מ"ג-ש' יר' כה, ז: לרע ג' גר יתום ואלמנה (יר' ז, ו) ואחרי אלהים אחרים לא תלכו (שם) עת אשר שלט האדם (קה' ח, ט).
מ"ק-ל קה' ח, ט: לרע ב'
מ"ק-ש' יר' ז, ו: לרע ב' אשר שלט (קה' ח, ט)
מ"ג-קמ מונה ומפרטת ג' לרע; ומספר זה נמסר גם במסורת א'לד. אף על פי כן נמסר בשני כתבי יד, שיש רק ב' לרע; וברור ממ"ק-ש', שהושמט יר' כה, ז.
השמטה זו יכולה להתבאר, אם נגיה, שזו היתה הלשון המקורית של המסורה: לרע ג' לרע

1 ראה לעיל, ג. 4.

לכם (י' ז, ו) לרע לכם (י' כה, ז) לרע לו (ק' ח, ט). שני הביטויים הדומים לרע לְרַע לְכֶם נתפסו כאחד – או אחד מהם הושמט בטעות – וכך נמנו רק ב' לרע: הראשון שבירמיהו וחברו שבקהלת.

בדרך זו אפשר לבאר את מ"ק-לש¹, המוסרת על ב' לרע. קשה יותר לבאר את מ"ג-ש². זו מונה ג' במנין הכלל, ונראה מלשונה, כאילו היא מביאה גם ג' פסוקים; אך לאמיתו של דבר, אין היא מביאה אלא ב' בלבד; שכן שתי ההבאות שמירמיהו לקוחות שתיהן מאותו פסוק; ונמצא, שגם מ"ג זו מביאה רק אותם שני פסוקים: הראשון שבירמיהו וחברו שבקהלת.

ב. וראה עוד:

מ"ג-ד בר' יב, יד: כבוא ב' מל' באר' ויהי כבוא אברם (שם). כבוא השמש מועד צאתך ממצרים (דב' טז, ו). וחד וכבוא השמש תשיב לו את העבוט (דב' כד, יג).

מ"ק-שש³ בר' יב, יד: פְּבֹא ב' מל' בתו⁴

מ"ק-ש דב' כד, יג: פְּבֹא ב' מל' בתו ויהי כבוא אברם (בר' יב, יד)

מ"ק-ד דב' טז, ו: פְּבֹא ג' מל' בתור⁵

פְּבֹא הוא מלא בשלושה מקומות בתורה; ואלו הם: כבוא אברם (בר' יב, יד), כבוא השמש (דב' טז, ו; כד, יג). דבר זה איננו יכול להיות מוטל בספק; שכן מסורת אלקשש⁶ מוסרת על ו' פְּבֹא שהם חסרים במקרא⁷; הם מפורטים במ"ג-ש⁸ ד שם' לג, ט; ושלושת הפסוקים האלה אינם מגויים עמהם.

אף על פי כן נמסר כאן במסורת שש⁹, שיש רק ב' פְּבֹא שהם מלאים בתורה. ונראה מכאן, שהביטוי פְּבֹא הִשְׁמַשׁ – המצוי שתי פעמים בספר דברים – נמנה כאן כאחד.

לפי זה, סיום מ"ג-ד בא לתקן; פירושו: ויש עוד חד והוא: 'כבוא השמש' של 'תשיב לו את העבוט'¹⁰; ואילו מ"ק-ד מוסרת את המספר המתקן: ג', ולא ב'.

ג. וראה עוד:

מ"ק-ל שם' כה, ו: לְמֵאֹר ג' ב' מל'

מ"ק-ל שם' לה, ח: לְמֵאֹר ג'

מסורה זו מונה ג' לְמֵאֹר – ב' מהם מלאים. ומסתבר, שאלה הם: שָׁמֶן לְמֵאֹר (שם' כה, ו), וְשָׁמֶן לְמֵאֹר (שם' לה, ח), פְּתִית לְמֵאֹר (שם' כז, כ; ו' כד, ב); נמצא, ששני הביטויים פְּתִית לְמֵאֹר נמנים כאן כאחד.

67. דוגמה קיצונית לשגיאה מסוג זה מצויה במ"ג-ש¹¹ על כתיב לישראל דקולות.

1 כתב היד מטושטש בתצלום, והקריאה – בייחוד במ"ק-ש – איננה ודאית גמורה.

2 מ"ג-ש¹² ד שם' לג, ט; ובלי פירוט: מ"ק-אלק מ"ב י, ב; מ"ק-ש שם' שם.

3 אין זו המשמעות הרגילה של 'חד'; משום כך, כנראה, לא הובן על ידי אחד המעתיקים. הלה סבר, שהאחד הנוסף הוא 'כבוא' – בניגוד לשני הראשונים, שהם 'כבוא'. ואין צריך לומר, שאין זו אלא טעות.

הכתיב במקרא

חס' דמל'

חס' דחס'

- 4 קלת: שמ' ט, כג, כח; יט, טז; ש"א יב, יח 3 קלות: ש"א יב, יז; איוב כח, כו; לח, כה
 1 והקלת: שמ' ט, לד 2 הקלות: שמ' ט, כט, לג
 1 מקלות: תה' צג, ד

מל' דחס'

1 הקולת: שמ' כ, יד

הכתיב בהערות המסורה

לישנא דקולות

מ"ג-ד תה' צג, ד: מקלות ו' כתובין כן חס' ו' קדמא וסימ' הקלות יחדלק (שמ' ט, כט).
 ויחדלו הקלות (שם לג). הלא קציר חטים (ש"א יב, יז). מקלות מים רבים (תה' צג, ד).
 בעשותו למטר חוק (איוב כח, כו). מי פלג לשטף תעלה (איוב לח, כה).

מ"ג-ש שמ' ט, כט: קלות ו' כתב כן וסימנהון כצאתי את העיר (שמ' ט, כט) ויצא משה מעם
 פרעה (שם לג) ודרך לחזיו קלות (איוב כח, כו; לח, כה?) הלא קציר חטים (ש"א יב, יז)
 מקלות מים רבים (תה' צג, ד) וחד כתב קולת וכל העם ראים (שמ' כ, יד) ושאר קלת
 כתב.

מ"ק-אל ש"א יב, יז: קלות ו' כת כן

לישנא דקולות ותיבת קולות

מ"ג-ש' ש"א יב, יז: קלות ו' כתב כן בלש' וסימנה' אפרוש את כפי (שמ' ט, כט) ויפרש כפיו
 (שם לג) הלא קציר חטים היום (ש"א יב, יז) מקלות מים רבים (תה' צג, ד) בעשותו למטר
 חק (איוב כח, כו) וחד כתב קולת וכל העם ראים את הקולת (שמ' כ, יד).
 קולת ז' ב' מנה' כתב' קלות הלא קציר חטים היום (ש"א יב, יז) בעשותו למטר חק (איוב
 כח, כו) וה' חס' דחס' ויט משה את ידו¹ (שמ' ט, כג) העתירו אלי² (שם כח) ויהי ביום
 השלשי (שמ' יט, טז) ויקרא שמואל אל ה' (ש"א יב, יח) מי פלג לשטף (איוב לח, כה).
 קלות הקלות מקלות והקלות י"ב ו' מנה' כתב קלות וה' כתב' קלת חס' דחס' וחד כתב
 קולת.

תיבת קולות

מ"ג-ל ש"א יב, יח: קלת ד' חסירין משה את מטהו (שמ' ט, כג) העתירו אל ה' (שם כח) ויהי
 ביום השלישי בהיות הבקר (שמ' יט, טז) ויקרא שמואל (ש"א יב, יח).
 מ"ג-ד מתייחסת לכל לישנא דקולות; היא מונה ו' חס' דמל' (ג' קלות, ב' הקלות, א'
 מקלות), א' מל' דחס'; ואילו שאר כל לישנא דקלת הוא חס' דחס'.

1 צ"ל: מטהו.

2 צ"ל: אל ה'.

גם מ"ג-ש מתייחסת לכל לישנא דקולות, וגם היא מוסרת על ו' חס' דמל'; אך אין היא מביאה אלא ה' פסוקים בלבד. ההשמטה מובנת: שנים מתוך ו' הפסוקים שבמ"ג-ד הם מספר איוב; והם שונים בתחילתם ודומים בסופם:

בעשתו למטר חק ודרך לחזיו קלות (איוב כח, כו).

מי פלג לשטף תעלה ודרך לחזיו קלות (איוב לח, כה).

הביטוי המשותף לשני הפסוקים האלה מובא במ"ג-ש: ודרך לחזיו קלות; ביטוי זה רומז אפוא לשני הפסוקים כאחד; ומסתבר, שהושמטה תיבת 'וחב' אחרי ההבאה במ"ג-ש.

ומסתבר, שטעות זו של מ"ג-ש גררה טעות חמורה יותר במ"ג-ש. גם מ"ג זו מביאה רק פסוק אחד מאיוב; אך אין היא מביאה את הביטוי המשותף לשניהם; אלא היא מביאה את התחלת הפסוק הראשון בלבד: בעשתו למטר חק.

ונראה, שמסרן ש' העתיק מרשימה, שהיתה דומה לזו של מ"ג-ש. והמסרן, שמצא רק פעם אחת 'דרך לחזיו קלות', פירש, שהכוונה לפסוק הראשון; ולפיכך – אולי כדי למנוע החלפה – הביא את התחלת פסוק זה בלבד.

נמצא אפוא, שמ"ג-ש מביאה רק ה' פסוקים בלבד; ואף על פי כן לא שינה המסרן את המניין שבראש הרשימה; והרי הוא מונה ו' במנין הכלל – ה' במנין הפרט.

טעות זו גררה טעות נוספת בחלק השני של מ"ג-ש. חלק זה מתייחס לתיבת קולות בלבד, המצויה שבע פעמים במקרא. ג' מאלה הם חס' דמל': ש"א יב, יז – ושני הפסוקים שבאיוב (כח, כו; לח, כה). ונותרו אפוא ד' חס' דחס'; והללו מנויים באמת במ"ג-ל. אך מ"ג-ש כבר קבעה, שרק הפסוק הראשון שבאיוב הוא חס' דמל'; ומכאן, שהפסוק השני שבאיוב הוא חס' דחס'.¹ וכך נמסר אפוא במ"ג-ש: הרי היא מונה ז' קולות – ב' מהם חס' דמל', ה' חס' דחס'. הפסוק הראשון שבאיוב מנוי עם ב' החס' דמל'; הפסוק השני שבאיוב מנוי עם ה' החס' דחס'. אין צריך לומר, שמספרים אלה הם מוטעים; אך הם תוצאה טבעית של שיטת מ"ג-ש, שהשמיטה את האחד משני הביטויים הדומים שבאיוב.

טעויות מסוג זה הובאו כאן רק מתוך מסורת לשש"ד בלבד; ספק, אם תימצא דוגמה גם במסורת אק.

החלפות

68. יש לשונות מסורה, שנשתבשו כתוצאה מהחלפות כללי המסורה. וראה לדוגמה את לשונות המסורה על לישנא דיביאָה:

הכתיב במקרא

חסרים

מלאים

2 וַיְבִיאָהּ: ב'ר', כב; כד, סז

2 וַיְבִיאָהּ: מ"א ג, א; דג' ט, יד

1 וַיְבִיאָהּ: שמ' לה, ה

1 אין הוא יכול להיות בכתיב אחר; שכן כל מסרן ידע, שיש רק אחד מל' דחס' (שמ' כ, יד) – ואין אף אחד מל' דמל'.

הכתיב בהערות המסורה

I

מ"ג-ל דנ' ט, יד: ויביאה ד' ב' חס' וב' מל' אל האדם (בר' ב, כב) יצחק (בר' כד, סז) שלמה (מ"א ג, א) כי צדיק (דנ' ט, יד) וחד יביאה (שמ' לה, ה).
מ"ג-ד בר' ב, כב: ויבאה ד' ב' מלאים וב' חסרים וס' ויבאה אל האדם (שמ'). ויבאה יצחק האהלה (בר' כד, סז) חס'. מל' ויתחתן שלמה (מ"א ג, א). וישקד ה' על הרעה (דנ' ט, יד).

מ"ג-ש בר' כד, סז: ויב[אה]...[. . .] (בר' כד, סז; מ"א ג, א; דנ' ט, יד) ב' קדמ' חס'.
מ"ק-שו בר' כד, סז: ויבִּיֶאֱהָ ב' חס'

II

אוצר החכמה

מ"ג-א מ"א ג, א: ויביאה ב' מל' ויביאה אל עיר דוד (שמ') וישקד ה' על הרעה (דנ' ט, יד) וחד יביאה את תרומת (שמ' לה, ה).

III

מ"ג-ק מ"א ג, א: ויביאה ד' ג' מל' וא' חס' וסימנהון האהלה (בר' כד, סז) האדם (בר' ב, כב) בת פרעה (מ"א ג, א) תרומה (שמ' לה, ה).

הרי כאן לשונות שונים ביחס ללישנא דִּיבִּיֶאֱהָ. מ"ג-ל מתייחסת לכל לישנא דִּיבִּיֶאֱהָ; היא מונה ד' ויבִּיֶאֱהָ - ב' חס' וב' מל' - וחד יבִּיֶאֱהָ. מ"ג-ד מתייחסת רק לתיבת ויבִּיֶאֱהָ; היא מונה ד' - ב' חס' וב' מל'. מ"ג-ש ומ"ק-ש מוסרות על ב' חסרים. כנגד זה מ"ג-א מונה רק את המלאים שבכל לישנא דִּיבִּיֶאֱהָ: ב' ויבִּיֶאֱהָ, א' יבִּיֶאֱהָ. כל הלשונות האלה הם מדויקים; ואילו לשון מ"ג-ק הוא משובש לחלוטין. מ"ג זו מתייחסת בלא ספק לכל לישנא דִּיבִּיֶאֱהָ; שהרי היא מביאה פסוקים שונים - בחלקם כתוב ויבִּיֶאֱהָ ובחלקם יבִּיֶאֱהָ. ואף על פי כן היא מונה ומפרטת רק ד' פסוקים - בניגוד למציאות שבמקרא; ולא עוד, אלא היא קובעת, שיש ג' מלאים ואחד חסר; אך לאמיתו של דבר יש ב' חסרים וב' או ג' מלאים.

משום כך ברור, שנתערבבו במ"ג-ק שתי לשונות מסורה: אחת המונה את ד' תיבות ויבִּיֶאֱהָ (כמ"ג-ל ובייחוד כמ"ג-ד); ואחת המונה את ג' המלאים שבכל לישנא דִּיבִּיֶאֱהָ (כמ"ג-א). מסרן ק ראה את שתי הלשונות האלה כמתייחסות לאותן תיבות. ומכאן הסיק, שיש ד' - ג' מהם מלאים וא' חסר. בהתאם לכך הביא רק ארבעה פסוקים מתורה ומגביאים והשמיט את האחד שבכתובים. ארבעת הפסוקים האלה כוללים ב' ויבִּיֶאֱהָ שהם חסרים, ב' ויבִּיֶאֱהָ יבִּיֶאֱהָ שהם מלאים - בניגוד לאמור במגין הכלל: ג' מל' וא' חס'.

69. וראה עוד את לשונות המסורה על כתיב המאות במ"ב יא:

I

מ"ג-אש' מ"ב יא, ט: מן ובשנה השביעית (שם ד) עד וישמח כל עם הארץ (שם כ) המאות כתב בר מן חד כתב המאות ויקח את שרי (שם יט) המאות כת'

1 הפסוק הראשון שהובא במ"ג זו איננו ניתן לקריאה; אך אין ספק, שהוא בר' ב, כב.

II

מ"ס-ד מא 6: מאת (וכר) ומן ובשנה השביעית (מ"ב יא, ד) עד ויקח את שרי (שם יט) מאיות כתי'

III

מ"ג-ק מ"ב יא, ט: מן ובשנה השביעית שלח יהוידע (שם ד) עד ויכרת יהוידע (שם יז) המאיות כת' בר מן חד ויקח את שרי תי' (שם יט).

המאות מצוי במ"ב יא בכתיבים הבאים: המאיות (פסוקים ד, ט, י, טו), ויקח את שרי המאות (פסוק יט). בהתאם לכך נאמר במ"ג-אש, שהכתיב הוא המאיות מפסוק ד ועד פסוק כ – בר מן ויקח את שרי המאות שבפסוק יט. בלשון אחרת נאמר כלל זה במ"ס-ד: הכתיב הוא המאיות מפסוק ד ועד ויקח את שרי שבפסוק יט – בלא יוצא מן הכלל. ואילו מ"ג-ק ערבבה שתי לשונות מסורה. הרי היא קובעת, שהכתיב הוא המאיות מפסוק ד ועד פסוק יז; ולשון זו דומה – עקרונית – ללשון מ"ס-ד; ואף על פי כן היא מזכירה את פסוק יט כיוצא מן הכלל – על פי לשון מ"ג-אש.

70. א. מספרים שונים של המסורה הקטנה יכולים להתבאר, אם נניח, שהמסרן החליף כללי מסורה. לדוגמה:

I

מ"ג-ד בר' מא, כו: טבת הטבת ד' חס' דחס'...
מ"ק-ל בר' ו, ב: טבת ד' חס'
מ"ק-ש דב' ו, י: וטבת ד' חס' דחס'

II

מ"ק-ל בר' מא, כו: הטבת ה' חס'
מ"ק-ל דב' ו, י: וטבת ג' חס'

קשה להבין את המספרים, שנמסרו במ"ק-ל בר' מא, כו; דב' ו, י. ומסתבר, שהמסרן החליף את מספרי המסורה על לישנא דטובות – במספרים על לישנא דטובה; והשוה:

מ"ג-ד בר' ג, כ: לטבה ה' חס' בליש'...
מ"ג-שולד דב' יא, יז: הטבה ג' חס'...
מ"ק-ש דב' ו, יח: הטבה ג' חס'

ב. ונראה, שבדרך זו יש לבאר את המספרים התמוהים ביחס לכתיב בואף:

I

מ"ג-א ש"א יז, נב; מ"ג-ש ש"א כו, ה; מ"ג-ד בר' י, יט: בואף ה' מל'...
מ"ק-ל שופ' ו, ד: בואף ה' מל'

II

מ"ק-ל יש' לז, כח: ובואף ו' מל'
מ"ק-ק ש"א טו, ז: בואף ו' מל'

ו' בּוֹאָךְ הַמִּלֵּאִים – שְׁמִסֵּר עֲלֵיהֶם בַּמִּקְלָק – אֵין אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים אֵילוּ הֵם. וּמִסְתַּבֵּר, שְׁמִסְפֵּר זֶה לִקְוֹת מִן הַמִּסּוּרָה עַל כְּתִיב בּוֹאָכָה:
 מִ"ג־ד' בֵּר' י, יט: בֹּאכָה ו' כְּתִי ה'...
 מִ"ק־אֶלְקֶשׁוּ מִ"א יח, מו; מִ"ק־ש' בֵּר' י, ל: בּוֹאָכָה ו' מל
 בְּדֶרֶךְ זֶה אֲפֻשֶׁר לִבְאֹר מִסְפֵּר תְּמוּזָה שְׁמִסֵּר אֶל בּוֹאָךְ; וְהַשּׁוּה:

I

מִ"ק־אֶל ש"א טז, ד; מִ"ק־שׁוֹ יֵשׁ יד, ט: בּוֹאָךְ ה' מל¹

II

מִ"ק־ל יֵשׁ יד, ט: בּוֹאָךְ ו' מל'

מִ"ק־ד ש"א טז, ד: בּוֹאָךְ ו' כ"כ

מִסְתַּבֵּר, שְׁאִירְעָה כֹּאן אוֹתָהּ תִּקְלָה; וְהַמִּסְרֵן הַחֲלִיף אֶת הַמִּסְפָּרִים הַשּׁוֹנִים, שְׁמִסְרֻ עַל בּוֹאָךְ, בּוֹאָכָה. הַשְּׁעָרָה זֶה מוֹכַחַת בְּבִירֹר מִלְשׁוֹן מִ"ק־ד' ו' כ"כ; שְׁהָרִי לְשׁוֹן 'כ"כ' מִתַּאֲיִמָּה יִפָּה רַק לְכְּתִיב בּוֹאָכָה; וְאֵילוּ הַלְשׁוֹן הַמִּתַּאֲיִמָּה לְכְּתִיב בּוֹאָךְ הִיא: מל'.

ג. וְרֹאֵה עוֹד:

מִ"ג־ל יר' לא, לד: חֲקֵת ג' חֲסִירִין בַּחֲקֵת הַגּוֹי (ו' כ, כג) חֲקֵת יֶרֶחַ וְכוּכְבִּים (יר' לא, לד) כִּמְשַׁפֵּט הָרֵאשִׁנִּים² (מ"ב יז, לד) וְכֹל אוֹרִיִּתָא דְכוּתָהּ ב' מ' א'.

מִ"ג זֶה מִתִּיחַסֵּת לְלִשׁוֹנוֹת חֲקֵת – לִמְעַט לִישָׁנָא דְחֲקֵתִי. אֵךְ אֵין סִפֵּק, שֶׁהִיא מְשׁוּבֶשֶׁת³; שְׁהָרִי ג' הַחֲסִרִים הַמְּנִיִּים בַּהּ כּוֹלֵלִים אֶחָד מִן הַתּוֹרָה; וְשׁוֹב אֵי אֲפֻשֶׁר לוֹמַר בְּסִיּוּם: וְכֹל אוֹרִיִּתָא דְכוּתָהּ ב' מ' א'. בְּרֹר אֲפּוֹא, שְׁסִיּוּם זֶה לִקְוֹת מִן הַמִּסּוּרָה עַל לִישָׁנָא דְחֲקֵתִי⁴; וְהַשּׁוּה:

מִ"ג־ל מִ"א ו, יב: בַּחֲקֵתִי ט' חֲסִירִין... וְכֹל אוֹרִית' דְכוּת' ב' מ' א'...

ד. בַּמִּקּוֹם אֶחָד נִתְחַלְפוּ, כְּנִרְאָה, לִשׁוֹנוֹת הַמִּסּוּרָה גַּם בֹּא; וְהַשּׁוּה:

I

מִ"ג־א יח' טז, לט; מִ"ג־ל בֵּר' לט, ט; מִ"ג־ש' בֵּר' ה, כא; מִ"ס־ד אֶת 56: אוֹתָךְ יר' מל לְשׁוֹן נִקְבָּה...

מִ"ק־ק יר' ל, יד; מִ"ק־שׁוֹ שׁוֹפ' יד, טו: אוֹתָךְ יר' מל' בִּנְק'

II

מִ"ק־א יח' טז, לט: אוֹתָךְ יר' מל

מִסְפֵּר י"ו, שְׁמִסֵּר בַּמִּקְלָק יח' טז, לט, הוּא בְּנִיגֻד לִמְסַפֵּר י"ו, שְׁמִסֵּר בַּמִּקְלָק אֶשׁ; וְהוּא גַם בְּנִיגֻד לִמְסַפֵּר, שְׁמִסֵּר בְּשֹׂאֵר כְּתִבִּי הִיד וּבִד. וּמִסְתַּבֵּר, שְׁנִתְחַלְפוּ לִמְסַרְן שְׁתֵּי לִשׁוֹנוֹת מִסּוּרָה, שְׁמִסְרֻ לְשְׁתֵּי תִיבּוֹת דּוּמוֹת: אוֹתָךְ י"ו מל' בִּלְשׁ זכר⁵ – אוֹתָךְ י"ו מל' בִּלְשׁוֹן נִקְבָּה.

1 ראה לעיל, 19.

2 צ"ל: וכמשפטים; או: כמשפטים הראשנים.

3 וראה גם ע' 267, הערה 2.

4 סיום זה בא במקום הסיום המתאים כאן: וכל חקתי דבר; והשוה לעיל, 63.

5 השוה גם לעיל, 19.

71. בדוגמות שהובאו עד כה נתחלפו, כנראה, כללי מסורה, המתייחסים לתיבות דומות. ויש, כנראה, גם החלפות מסוג אחר. המסרן החליף רשימות מסורה, המתייחסות לתיבות הכתובות באותו עניין.

החלפה מעניינת מסוג זה נעשתה, כנראה, בכללי המסורה הבאים:

פסוק

1234567

I

אוצר החכמה

מ"ג-ש' שמ' כח, כו; מ"ג-ד' שם ד: אפוד האפוד ט' מלי בתורה... וכל נביאייא וכתביא דכותהקן.

מ"ג-ש' שמ' כח, כו: אפוד האפוד [ט' מל בתור'...]

מ"ג-ש' שמ' כח, כו: טבעות ז' מלי...

מ"ק-א' יש' ג, כא: הַטְּבָעוֹת ז' מל

מ"ק-ל' שמ' כח, כו: טְבָעוֹת ז' מל

אוצר החכמה

II

מ"ק-ל' שמ' כח, כח:2: הָאֶפֶד ז' מל

1234567

מ"ק-ק' יש' ג, כא: הַטְּבָעוֹת ט' מל

רוב המלאים של לשונות אפוד, טְבָעוֹת כתובים בפרשה אחת: שמ' כח. משום כך, כנראה, נתחלפו המספרים: המספר הראוי ללשנא ד'טבעות' נמסר במ"ק-ל' שמ' כח, כח2 אל הָאֶפֶד; והמספר הראוי ללשנא דאפוד נמסר במ"ק-ק' אל הַטְּבָעוֹת.

וראוי לציין כאן בייחוד את ההחלפה של מ"ק-ק'. שהרי אותה פרשה, שמ"ק-ק' מתייחסת אליה – אין בה כל זכר ללשנא דאפוד. ואף על פי כן החליף ק' את המספרים. שכן הרשימות נמסרו, כנראה, אל שמ' כח בתחילה – שהרי שם רוב המלאים שבשתי הלשונות – ושם נתחלפו המספרים.

72. החלפה דומה אירעה, כנראה, גם במסורה הבאה; והואיל והיא גרמה, כנראה, לשיבוש חמור בנוסח המקרא, יש לדון בה בפרוטרוט.

ויהי (ו) כל ימי

התיבות במקרא

וְיִהְיֶה כָּל יָמִי	וְיִהְיֶה כָּל יָמִי	1 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי, 4 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי, 2 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי- 1 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי- נח
1 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי, 1 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי-יָמִי-	1 וְיִהְיֶה כָּל יָמִי-יָמִי-	

התיבות בהערות המסורה

צירוף התיבות

I

מ"ג-ל' בר' ה, לא: כל עיניא ויהיו כל ימי ב' מ' ב' ויהי כל ימי חנוך (בר' ה, כג) למך (שם לא).

מ"ג-ד בר' ה, ה: ויהיו כל ימי ז' בענין וס' ויהיו כל ימי אדם (בר' ה, ה). ויהיו כל ימי שת (שם ח). ויהיו כל ימי אנוש (שם יא). ויהיו כל ימי קינן (שם יד). ויהיו כל ימי מהללאל (שם יז). ויהיו כל ימי ירד (שם כ). ויהיו כל ימי מתושלח (שם כז).
מ"ק-ל בר' ה, לא: ויהי פל ימי למך ב'

II

מ"ג-ד בר' ה, כג: ויהי כל ימי ג' בענין וס' ויהי כל ימי חנוך (שם). ויהי כל ימי למך (שם לא). ויהי כל ימי נח (בר' ט, כט).
מ"ק-ד בר' ה, לא: ויהי ג' בענין

צירוף הטעמים

מ"ק-ש בר' ט, כט: ויהי פל ימי ג' בטע רא פס
מ"ג-ל בר' ה, לא ומ"ג-ד בר' ה, ה מתייחסות שתיהן ל'ענינא' דפרשת בראשית בלבד;
זו מונה שם ב' ויהי פל ימי – וזו מונה שם ז' ויהי פל ימי.
מ"ג-ד בר' ה, כג מתייחסת, כנראה, ל'ענין' פרשת בראשית ונח כאחד; שהרי היא מונה
שם ג' ויהי פל ימי – אחד מהם בפרשת נח. אולם קשה מאד להבין מ"ג זו; שהרי נוסח לשד
בפרשת נח הוא ויהי פל ימי נח (בר' ה, כט); וגם לשון 'בענין' איננה מתפרשת יפה, אם היא
כוללת גם את פרשת נח.

לדעת או"ת (בר' ט, כט), הנוסח הנכון בפרשת נח הוא ויהי פל ימי נח – בהתאם לאמור
במ"ג זו. ואילו לשון 'בענין' אינו נופל רק על פרשת בראשית בלבד, אלא הוא כולל את
כל ענין ימי שבפרשת בראשית ונח כאחד.

אולם פירוש זה אינו עולה יפה במסורת לד. שכן כל 'בענינא' האמור במסורת לד
לבר' ה מתייחס רק לפרשת בראשית או לבר' ה בלבד. והשוה מ"ק-ל שם ז: ויהי-שת ז'
בטע' בעינ'; מ"ק-ל שם ט: ויהי אנוש ב' בטע' בעינ'; מ"ק-ל שם טו: ויהי מהללאל ג' בטע'
בעינ'; מ"ק-ד שם יט: ויהי-ירד ו' מקפי' בענין. כל המספרים האלה מתייחסים רק
לפרשת בראשית ומתעלמים מפרשת נח. כנגד זה במקום שהמספר כולל גם את האמור
בפרשת נח, אין המסורה מזכירה לשון 'בענין'. כך מ"ק-ל ד שם יח: ויהי-ירד ה' בטע'.
כמו כן קשה מאד להאמין, ששני כתבי יד (ביניהם שו"ו) וגם ד נכשלו בענין כה חמור
כהחלפת ויהי-ויהי.

כל זאת ועוד: הנוסח שנתקבל על ידי או"ת – על פי מ"ג-ד בר' ה, כג – נסתר על ידי
מ"ק-ש בר' ט, כט. שהרי זו מוסרת שם אל ויהי פל ימי: ג' בטע'. כוונת מ"ק זו, כנראה,
לצירוף פשטא ושני מקפים. נמצא זה פירוטם: ב' בפרשת בראשית (בר' ה, ח, כ), א' בפרשת
נח (בר' ט, כט); ומוכח מכאן, שמ"ק זו כותבת בפרשת נח: ויהי פל ימי-נח; שאילו כתבה
שם ויהי פל ימי-נח – לא היתה יכולה למסור אלא על ב' בטעמא בלבד; ואם באת לומר,
שהיא מתייחסת לכל לישנא דויהי-ויהי פל ימי, היתה מוסרת על ד' בטעמא.
נמצאת אומר: מ"ג-ד בר' ה, כג נסתרת על ידי נוסח לשד ועל ידי מסורת ש – וגם עצם
לשונה מורה שהיא משובשת. וחובה עלינו למצוא את מקור השיבוש.

ואולי ההשערה הבאה איננה רחוקה: אולי מ"ג"ד בר' ה, כג היא תוצאה של החלפת לשונות מסורה. לשון אחת נמסרה לפרשת בראשית: וַיְהִי כָּל יְמֵי ב' בע'; ולשון אחת נמסרה לפרשת נח: וַיְהִי כָּל יְמֵי ג' בט'. שתי הלשונות האלה לא היו מתחילה קשורות זו לזו; אלא הראשונה התייחסה לצירוף התיבות (וַיְהִי כָּל יְמֵי) – והשניה התייחסה לצירוף הטעמים (פשוט ושני מקפים). אך לשון המסורה לפרשת נח הועתקה, כנראה, בשיבוש: ג' בע' – במקום: ג' בט'; וכך הובנו שתי הלשונות כמתייחסות לאותו עניין של תיבות; לאמר: יש ב' וַיְהִי כָּל יְמֵי 'בעניין' פרשת בראשית – ויש ג' וַיְהִי כָּל יְמֵי 'בעניין' פרשת בראשית ונח כאחד. אם השערה זו נכונה, אין לנו אלא להצטער על אותה תקלה. כי הרמ"ה עדיין הסתפק ולא הכריע בין שתי הנוסחות שבפרשת נח; ואו"ת הוא שהכריע כמ"ג"ד בר' ה, כג ופסק לכתוב: וַיְהִי כָּל יְמֵי נח. בעקבותיו נתקבל נוסח זה על ידי האשכנזים; ורק מסורת הספרדים והתימנים עדיין שומרת שם על נוסח וַיְהִי כָּל יְמֵי נח – שהוא, כנראה, הנוסח המתאים למסורה.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

טעות מסרן בהבנת המסורה

73. א. יש מקומות, שבהם נראה הדבר, שהמסרן טעה בהבנת המסורה שבידיו. לדוגמה:

I

מ"ק-אש"ו ש"ב יא, כד: וַיִּרְאוּ ל' כת א

II

מ"ג-ל' דה"ב לה, כג: ויורו ב' ויורו המורים (ש"ב יא, כד) מל' וירו הירים (דה"ב לה, כג) חס'.

מסתבר, של העתיק מסורה, שמסרה על ב' וירו – א' מל' וא' חס'; אותה מסורה נתכוונה למילוי וחיסור של א': וַיִּרְאוּ – וַיִּרְאוּ¹; אך מסרן ל' הבין את לשון 'מל-חס' – כמשמעו הרגיל; בהתאם לכך העתיק את התיבות: ויורו-וירו.

ב. וראה עוד:

I

מ"ג-ש בר' לו, ה; מ"ס יס 11: הבעלים (שופ' י, ו) פלשתים דשמשון (שופ' יג, א) פלשתים דדברי הימים (דה"א יד, יג) ויסיפו כתבין.

מ"ג-ש שופ' ג, יב: כל קריה (וכו') וג' כתב' ויסיפו חס' וא'.

מ"ק-א שופ' י, ו: וַיִּסְּפוּ ג' כת כן

II

מ"ג-ל' שופ' י, ו: ויסיפו ג' כת כן...

ממ"ג-ל' נראה, שהכתיב באותם שלושת הפסוקים הוא וַיִּסְּפוּ; וקשה לדעת, אם יש כאן רק כתיב משובש של המסרן – או שמא המסרן טעה בהבנת המסורה; אך הואיל ונוסח ל

1 פירוש זה מוכח ממ"ק-אש"ו שהובאה כאן; אך הוא מוכח גם ממ"ג-ל' ש"ב יא, כ. מ"ג זו מביאה ז' חסרים – ביניהם גם 'ויראו המורים' (שם כד); הרי לפנינו, ש'ויראו' נחשב חסר (ו') – אף על פי שהוא נקרא כאן מלא (א').

בשופ' י, ו; יג, א הוא באמת נִיֶּסְפוּ¹, מסתבר, שהוא טעה בהבנת המסורה שבידו. ואין ספק, שזו טעות; שהרי נִיֶּסְפוּ הוא הכתיב הרגיל של תיבה זו – גם בל; והשוה ל' שופ' ג, יב; ד, א; כ, כב: נִיֶּסְפוּ.

ג. שיבושי כתיב כגון אלה אינם נדירים בהערות המסורה של ל; ולא תמיד אפשר לומר בוודאות, אם יש שם שגיאת כתיב גרידא – או טעות בהבנת המסורה. נביא עוד דוגמה אחת של שיבושי כתיב חמורים:

מ"ג-ל במ' ז, לה: כל אוריתא אילם האילם כת' ב' מ' ד' כת' האלים (צ"ל: האילים) ואילים (צ"ל: ואילים) עשרים (בר' לב, טו) קח את אהרן (וי' ח, ב) בנה לי בזה שבעה מזבחות קדמ' חס' (מחק: חס') (במ' כג, א) חמאת בקר (דב' לב, יד) וכל נביאייה כת' אילם (צ"ל: אילים) ב' מ' ג' הנחמים באילים כת' (יש' גו, ה) בכרים ואילים (צ"ל: ואילים) (יח' כז, כא) ומדה אחת לאילים (צ"ל: לאילים) כת' (יח' מ, י) הלא הדחתם (דה"ב יג, ט) ואילם כת' בכתי שאר כתיב מל' ב' מ' ו' הבו ליי' (תה' כט, א) כי מי בשחק (תה' פט, ז) משתו יעורו (איוב מא, יז) ועשה כרצנו (דג' יא, לו) למחרת (דה"א כט, כא) וישחטו האילים (דה"ב כט, כב).

מ"ג-ל יח' מ, י: אילים דכותהון (צ"ל: דכת') אילם ב' בנביא' בכרים ואילים (צ"ל: ואילים) ועתודים (יח' כז, כא) ומדה אחת לאילים (יח' מ, י).

אין כאן המקום לבאר את המסורה, הקובעת את כתיב לישנא דאילים במקרא. נוסח טוב של מסורה זו נמצא במ"ג-ש ו' ח, ב ובמ"ג-ש במ' ז, סה, ועל פיהן הוצעו כאן התיקונים במ"ג-ל. תיקונים אלה הם מרובים – גם בפסוקים המובאים וגם בגוף לשון מ"ג-ל. ומתקבל הרושם, שמסרן ל' העתיק את המסורה בלי להבין את משמעותה.

יש לעמוד כאן גם על תיבת 'דכותהון' שבמ"ג-ל יח' מ, י. אין ספק, שהנוסח הנכון הוא: דכת'. תיבה זו הועתקה, כנראה, בשיבוש: דכות'; ומסרן ל' "פירש": דכותהון – אך לא שם לב, שאין לכך כל משמעות בהקשר זה².

יש לציין עוד: הכלל, שנאמר בתחילת מ"ג-ל במ' ז, לה, איננו מדויק; שהרי נאמר שם: כל אוריתא אילם האילם כת' ב' מ' ד'; אך אין זה נכון; שהרי יש גם כתיב פֶּאֱלָם (שמ' טו, יא), שנמסר עליו במ"ג-ש שנוכרה לעיל – ובמ"ג-ד שמ' כט, א.

74. דוגמה קיצונית לחוסר הבנת המסורה מצויה, כנראה, במסורה על שְמוֹת, שְמוֹת.

הכתיב במקרא

מ ל א י מ	ח ס ר י מ
9 שְמוֹת (בתורה), 14 (פ-) שְמוֹת (בנ"ך)	13 (פ- וּב- פ-) שְמוֹת (בתורה)
20 (ל-) שְמוֹת (בתורה), 9 שְמוֹת (בנ"ך)	3 שְמוֹת (שמ' כח, יא, כא; לט, יד)

כתיב שְמוֹת תואר כך במסורת לששגד:

- 1 ואילו בדה"א יד, יג גם ל' כותב; ויסיפו.
- 2 והשוה גם מ"ג-ל קה' ה, ח: ה' דכותה' (צ"ל: דכת') היא וקר' הוא.

I

מ"ג-ד שם' כח, יא: שמת ג' חס' וס' מעשה חרש (שם' כח, יא). והאבנים תהיין (שם כא).
והאבנים על שמת (שם' לט, יד).

מ"ק-שש' שם' כח, כא: שמת ג' חס' 0234567

II

מ"ק-ל שם' כח, יא; לט, יד: שמת ג' חס' בסיפ'

קשה להבין את לשון מ"ק-ל. היא מוסרת בשני מקומות, שיש ג' שמת שהם חסרים
בסיפרא; אך לאמיתו של דבר, אין עוד שמת שהוא חסר – בכל המקרא כולו; ולפיכך ראוי
היה למסור: שמת ג' חס'; וכעין זה נמסר באמת במסורת שש'ד.

אך השווה את לשון המסורה שהובאה בש:

מ"ג-ש במ' א, כד: [] ט' מלי בתורה... וכל שמות דכותהון מלי בר מן ג' חסי...

מ"ג זו מתייחסת לכל לישנא דשמות-שמות. היא מונה ט' שמות, שהם מלאים בתורה; ועל
אלה היא מוסיפה את כל שמות בש' שוואה: כולם מלאים בר מן ג'.

על פי זה יש להבין גם את לשון מ"ק-ל. מסתבר, שמסרן ל מצא לשון כעין זו במסורה:
כל שמות מל' בר מן ג' חס'....; אך הוא פירש את שמות במשמעות ספר שמות; הוה אומר:
כל ספר שמות הוא מלא בר מן ג' חסרים; ובהתאם לכך מסר כאן: ג' חס' בסיפ'!
דוגמות לחוסר הבנת לשון המסורה מצויות, כנראה, רק בהערות המסורה של ל'ד בלבד.

זומוות

75. טעויות בהערות המסורה של כתבי היד וד' מצויות גם במקומות אחרים. לא תמיד
אפשר להסביר את הטעות. לפעמים קרובות הטעות איננה בעלת משמעות. טעויות מסוג זה
שכיחות בלשש'ד, ולא כאן המקום להזכיר אותן. לקמן טעויות אחדות של א בלבד:
מ"ג-א שופ' יא, כו: ובבנותיה (וכו') וישבו ב באר ש ב ע (צ"ל: בגלעד) (דה"א ה, טז)
מ"ג-א ש"א ב, א: אויבי (וכו') אויבי יאמרו לי (צ"ל: רע לי) (תה' מא, ו)
מ"ג-א ש"א י, ח: בואי (וכו') בואי שכבי עמו (צ"ל: עמי) (ש"ב יג, יא)
מ"ג-א מ"א יד, טו: אבותיהם (וכו') תחת (צ"ל: יען) אשר עזבני דירמיהו (יר' יט, ד)
מ"ג-א יר' כה, יד: גדולים ו' (צ"ל: ו' מל)...
מ"ג-א דה"ב י, ה: אלהם (וכו') לכו עד (צ"ל: עוד) שלשת ימים² (שם)
מ"ג-א איוב יח, טו: תשכון ג' מל בימיו (צ"ל: בימים ההם) תושע יהודה³ (יר' לג, טז)
המספר המועט של שגיאות מסוג זה בא הוא סימן מובהק לדייקנותו.

- 1 לשון מ"ג-א היא אשגרה מן הפסוק שהובא בסמוך; והדמיון שבין שני הפסוקים האלה גם גרם לכך, שהפסוקים הובאו
כאן שלא כסדרם: אויבי יאמרו לי (תה' מא, ו) כי אמרו אויבי לי (תה' עא, י) אז ישבו אויבי אחור (תה' גו, י).
שלושת הפסוקים האלה הובאו בסדר זה גם במ"ג-ל תה' קב, ט; מ"ג-ש' יש' א, כד; מ"ג-ד ש"א ב, א.
- 2 המסרן החליף כאן את שני הפסוקים המקבילים: מ"א יב, ה; דה"ב י, ה.
- 3 המסרן החליף כאן את שני הפסוקים הדומים: יר' כג, ו; לג, טז. והשווה את לשון מ"ג-ש' יר' לג, טז: תשכון ג'
מל' בימים ההם דלעל לא יכרת לדוד. אריכות הלשון באה למנוע טעות כגון זו.

סיכום הדיון בהערות המסורה

76. שניאות מסרנים לסוגיהן השונים שכיחות בלד, והן מצויות גם בקששו – אך הן נדירות מאד בא. נמצא, שמעמדו המיוחד של א מתבטא גם בהערות המסורה שבו. כי רק א הצליח לכתוב מסורה, שהיא "מיוחסת" ומדויקת כמעט בכל מקום. וראר להדגיש כאן בייחוד את ההבדל שבין א לבין ק. שכן אם עדות הקולופנים של אק היא נאמנה, הרי ק נוקד ומוסר בידי משה בן אשר; ואילו א נוקד ומוסר בידי בנו, אהרן בן משה בן אשר. ונמצא אפוא, שיפה כח הבן מכח האב לאין שיעור. כי ק הוא כתב יד מעולה; ואף על פי כן יש בו מספר לא קטן של שניאות – גם בכתיב וגם בהערות המסורה; ואילו א הגיע כמעט לשלמות בשני התחומים האלה.

עם זאת ראוי לציין: הדיון בהערות המסורה של אלקששו שונה מן הדיון בנוסחות הכתיב שלהם. שהרי נוסח המקרא הוא זהה בעיקרו בכל כתבי היד; משום כך מוצדק להשוות את כתבי היד השונים מבחינת התאמתם לכתיב המסורה. כנגד זה הערות המסורה שונות בכתבי היד – בתוכנם ובאופיים. המסורה הכוללת שכיחה בששוד, והיא מצויה גם בל; ואילו באק היא נדירה או אינה מצויה כלל. נמצא, שהמשימה של ששוד וגם של ל היתה קשה בהרבה מזו של א. משום כך אין לתמוה, אם גם הערות המסורה של לששוד הן מדויקות פחות מאלה של א.

אולם אפילו נלמד זכות על ששוד – או גם על ל – עדיין בולטת מעלתו היתירה של א. שכן דייקנות היא תכונה, ואין טעם לתלות אותה בנסיבות חיצוניות. זאת ועוד: אפשר באמת, שסוד הצלחתו של א הוא בצמצום היחסי שגור על עצמו; אם כך, גם צמצום זה יזקף לזכותו: כי א לא ביקש לתפוס מרובה; אלא הוא תפס מועט – ותפס.

77. אולם הבדל זה שבין הסוגים השונים של הערות המסורה מחייב אותנו לבדוק כתבי יד רבים. כי הרוצה למצוא את נוסח המקרא על פי המסורה, ימצא את מבוקשו בא – כמעט בכל מקום שא נשתמר בו. כנגד זה הרוצה להכיר ולהבין את המסורה, לא יוכל להסתפק בא בלבד. כי המסורה של א עצמו מובנת לא פעם רק על פי המסורה של לקששוד; וכללים רבים של המסורה אין להם כל זכר בא – אלא בשאר כתבי היד או בד.

ולפיכך חשיבות יתירה נודעת להערות המסורה שמחוץ לא. ומבחינה זו אין כל קשר בין דייקנות המסרן לבין ערך מסורתו. המסורה של ד היא בלי ספק משובשת יותר משל כל כתבי היד. ואף על פי כן יש בד אוצר בלתי נדלה של הערות מסורה חשובות – בעיקר של מסורה כוללת. והדברים אמורים גם במסורת ששוד; זו מדויקת בהרבה משל ד, ויש גם בה מסורה כוללת במקומות רבים. דוגמות אחדות לכך כבר הובאו לעיל (24–28). אך נזכיר כאן עוד תכונות אחדות, המיוחדות לששוד בלבד.

78. כבר הזכרנו לעיל, 3, שיש בשו' עדויות רבות על מחלקות קדומות – של מערבאי ומדינחאי ואחרים. אך כאן יש להזכיר בייחוד את האופי המיוחד של המסורה הכוללת שבשו'. צירופי מסורות, כפי שהם מצויים בשו' – אין להם דוגמה באלקשד. כי המסרן נוהג לצרף הערות מסורה רבות – עד שהוא ממצה את הכתיב של כל אותו שורש כולו. ובהיקף זה של כללותיו הוא עולה על כל חבריו. וראה לדוגמה מ"ג-שו' במ' ג, מ, הקובעת את הכתיב של כמעט כל לשונות פְּכֹר: פְּכֹר, פְּכֹרִי, פְּכֹרֹ, מְפֹכֹר, הֶפְכֹר, פְּכָרָה, הֶפְכָרָה, פְּכָרָה, פְּכָרְתָהּ, פְּכָרְתִי, פְּכָרְתוֹ, פְּכָרְהָ. וראה גם מ"ג-שו' דב' ה, כ, הקובעת את הכתיב של כמעט כל לשונות פְּכֹד: פְּכֹדוֹ, פְּכֹדִי, פְּכֹד, הֶפְכֹד, פְּכֹדֶם, פְּכֹדְהָ. וראה גם מ"ג-שו' שמ' ד, ח, הקובעת את כתיב לשונות קוֹל בלשון יחיד; וכן דוגמות אחרות – כולן בהערות המסורה של שו' לתורה ולתחילת נביאים.

תכונה אחרת של מסורת שו' היא הניסוח המקורי של כללותיו. דוגמה לכך כבר הבאנו לעיל, 28. כאן נביא עוד דוגמה אחת, שהיא אפיינית לשו':

I

מ"ג-שו' בר' מה, טו: כל עליהם בקריה מל' בר מן י"ג ואי' בתו'...
מ"ק-שו' " " " : עליהם י"ג חס' ובתו'

II

מ"ג-ל וי' ד, כ: עליהם י"ג חס'...
מ"ק-ש בר' מה, טו: עליהם י"ג חסי

III

מ"ג-ד בר' מה, טו: עליהם חד מן י"ג חסרי' בתור'...
מ"ק-ל שמ' לב, לד: עליהם י"ג חס' בתור'

ניסוח הכלל של מ"ג-שו' ומ"ק-שו' הוא מדויק וממצה: יש רק י"ג חסרים במקרא – כולם בתורה; במ"ג-ל ובמ"ק-ש לא נאמר, שכל י"ג החסרים הם בתורה; במ"ג-ד ובמ"ק-ל לא נאמר, שיש רק י"ג חסרים בכל המקרא.

ונמצינו למדים מכאן: למרות דיוקה המופלג של מסורת א' – חובה עלינו לבדוק גם כתבי יד אחרים כדי ללמוד מהם את כללי המסורה. ואין אדם עומד על טיב המסורה, אלא אם כן קיבץ את כלליה מכתבי יד רבים. כי דברי המסורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר; הם סתומים בכתב יד זה ומפורשים בכתב יד אחר. ואין בידינו שום כתב יד, שכל כללותיו הם מדויקים וגם מלאים – עד שאין הוא זקוק עוד להשלמה או לתיקון.

79. וכאן יש לומר עוד הערה עקרונית על טיבם של כללי המסורה. אין אנחנו מכירים את השיטה, שעל פיה נבחרו התיבות הנידונות במסורה. יש תיבות, שמספרן נמסר במסורה; ויש תיבות אחרות, ששום כתב יד אינו מזכיר את מספרן; ומסתבר, שתיבות אלה לא נמנו במסורה מעולם. יש תיבות, שנאמר עליהן שהן יחידאיות; ויש אחרות – שאף הן יחידאיות – שלא נמסר עליהן דבר. אם יש שיטה בדבר, דומה, שעדיין לא נמצאה.

1234567

אולם המצב שונה לחלוטין בכללי הכתיב. כאן השיטה ברורה; כי זה הכלל: המסורה קובעת את כתיב כל התיבות, המופיעות במקרא בכתיבים שונים¹. ובדרך כלל המסורה קובעת גם את כתיבו של כל לישנא, שתיבותיו מופיעות בכתיבים שונים². כנגד זה תיבות שכתובן שוה בכל המקרא – גם בלישנא – כתיבן נקבע רק לעיתים רחוקות. אולם כללים אלה אינם עולים מתוך כתב יד יחיד, אלא רק מתוך כלל כל כתבי היד כולם. כי תיבה המצויה בכתיבים שונים – חלק מאלקשש¹²³⁴⁵⁶⁷ יקבע את כתיביה; אולם אין כל ודאות, שהכתיבים יידונו בכל כתבי היד כולם.

דומה, שדברים אלה עדיין לא נאמרו בבהירות על ידי החוקרים. ויש לכך סיבות אחדות. המפתח של פרנסדורף למסורה הגדולה מתייחס רק למסורה של ד בלבד; והואיל ואין זו אלא מסורה של יחיד, אין היא יכולה לתאר את כל הכתיבים המשתנים. זאת ועוד: המפתח של פרנסדורף וכן אוסף המסורה של גיצבורג מתייחסים רק למסורה הגדולה. אולם חלק גדול של כללי הכתיב מצוי דוקא במסורה הקטנה. ולפיכך החוקר את המסורה על פי הספרים האלה, לעולם לא יראה את המסורה בשלמותה. הוא לא יגלה את התכנית הגדולה של המסורה, שקבעה כללים לכל הכתיבים המשתנים שבמקרא; אלא הוא ימצא כללים כללים, שנקבעו במקרה ובלא כל שיטה – זעיר שם זעיר שם.

80. דומה, שיש בדברים אלה כדי להציע כיוון לעבודת המחקר של המסורה. הוצאת המסורה הגדולה של כתבי יד יחיד – ויהא זה המעולה שבכולם – תתן רק תמונה חלקית על היצירה הגדולה של המסורה. ועצם החלקיות של אותה תמונה יש בה גם משום עיוות. אולי אי אפשר לתפוס את המרובה; אולי קשה להוציא את כל כללי המסורה של כתבי יד רבים. אך אפשר לתפוס את המועט: אפשר לקבץ את כללי הכתיב של כתבי יד אחדים, להשוות אותם ולפרש אותם וללמוד את הכתיבים המפורשים בהם. אוסף הכללים האלה יתאר את כל הכתיבים המשתנים שבמקרא; והוא יתן תמונה שלמה וממצה – על חלק אחד של חכמת המסורה.

- 1 מועטים מאד היוצאים מכלל זה. והרי אחד מהם: 'להמיתם' מצוי שתי פעמים במקרא, אחד חסר (דב' ט, כח) ואחד מלא (ש"א ב, כח). אך הבדל זה לא נקבע, כנראה, במסורת אלקשש¹²³⁴⁵⁶⁷. וראה גם את הערת המהדיר בסוף מ"ג-ד ש"ב יד, ז; על פיה יש להעריך גם את מ"ק-ד דב' ט, כח. חריגים מסוג זה הם מועטים מאד. משום כך יש מקום לסמוך על "שתיקת המסורה" כדי לקבוע את הכתיב השנוי במחלוקת: תיבה המצויה במקומות אחדים – ולא נאמר במסורת אלקשש¹²³⁴⁵⁶⁷, שיש בה כתיבים שונים – יש להניח (אך אין זה ודאי גמור), שכתב כל תיבותיה הוא אחיד.
- 2 דיוקו של כתב יד ביכר גם במידת העקיבות, שבה הוא רומז לכתיבים משתנים. וגם מבחינה זו מסורת א מדויקת בהרבה משל ל.